

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de locatie Nerhoven 14 te Gilze, gemeente Gilze en Rijen (NB)

W.J.F. Thijs

ARC-Rapporten 2009-55

Geldermalsen
2009
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de locatie Nerhoven 14 te
Gilze, gemeente Gilze en Rijen (NB)

ARC-Rapporten 2009-55
ARC-Projectcode 2009/167

Tekst
W.J.F. Thijs
Afbeeldingen
W.J.F. Thijs
Redactie
N. van Malssen

Versie 2.1 (Definitief), 22 juni 2009

Autorisatie — M.J.M. de Wit

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Geldermalsen, 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

Projectnaam	Carwash Nerhoven 14, Gilze
Projectcode	2009/167
Archisnummer	34578
Projectleider	ir. W.J.F. Thijs
Contact	0345-620102, w.thijs@arcbv.nl
Opdrachtgever	BRO Boxtel, dhr. W. Smid
Contact	0411-850400, Wiebe.Smid@bro.nl
Bevoegd gezag	Gemeente Gilze en Rijen, dhr. G.J. Merkus
Contact	0161-290238, gj.merkus@gilzerijen.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Nerhoven
Plaats	Gilze
Gemeente	Gilze en Rijen
Provincie	Noord-Brabant
Kaartblad	50E
RD-coördinaten	NW: 124.820/396.268 NO: 124.864/396.282 ZO: 124.876/396.242 ZW: 124.827/396.232
Oppervlakte	585 m ²

Beschrijving onderzoekslocatie

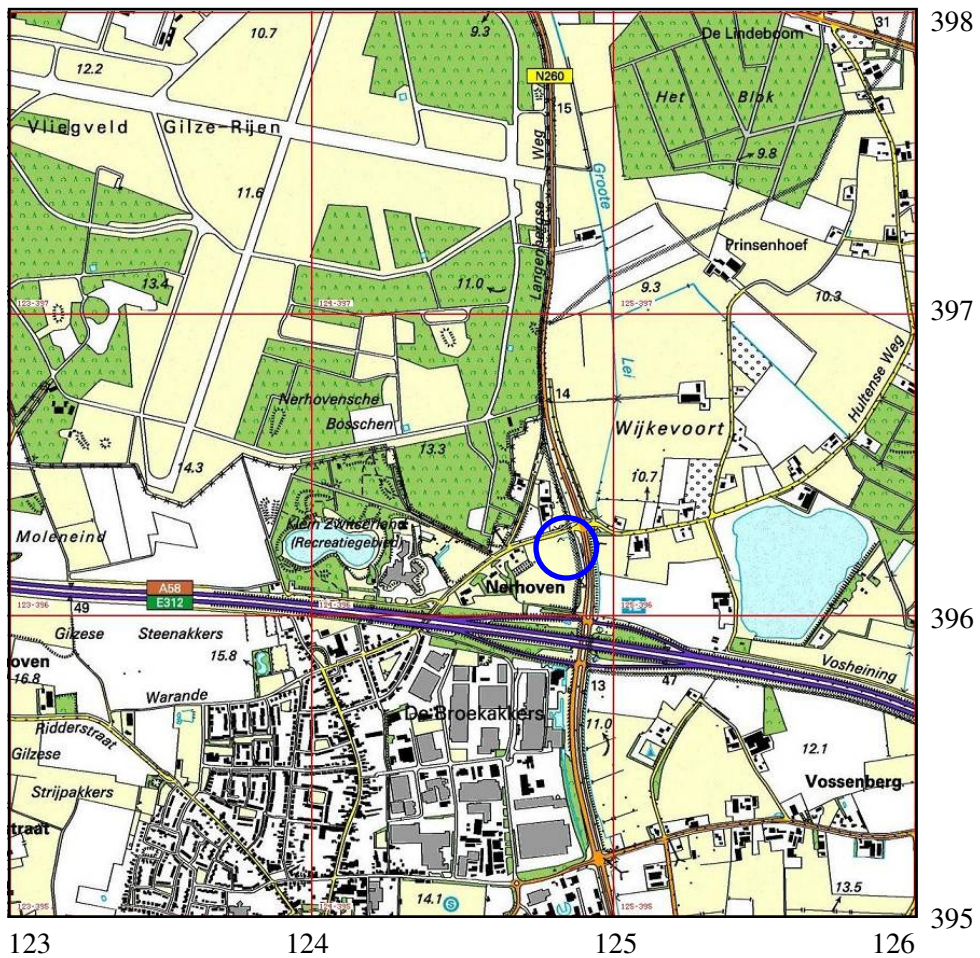
Geologie	Formatie van Boxtel op Formatie van Sterksel
Geomorfologie	Glooiing van de beekdalzijde
Bodem	Hoge zwarte enkeerdgronden
Historische situatie	Op de onderzoekslocatie is in het verleden waarschijnlijk een weg aanwezig geweest. Deze weg is waarschijnlijk bij de aanleg van de A58 ten zuiden van onderzoekslocatie verlegt in noordelijke richting.
Archeologische verwachting	Hoge tot middelhoge archeologische verwachting op archeologische sporen van jager-verzamelaars uit de periode Paleolithicum – Mesolithicum en hoge verwachting op intacte archeologische verwachting op archeologische sporen van landbouwers

Legenda

Onderzoekslocatie

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie en omgeving (omcirkeld), voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van BRO Boxtel heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd voor een terrein aan de Nerhoven 14 te Gilze, gemeente Gilze en Rijen. Aanleiding tot dit onderzoek vormt de voorgenomen bouw van een autowasinstallatie. Door deze werkzaamheden worden mogelijk archeologische resten bedreigd. Conform de Wet op de archeologische monumentenzorg dient het plangebied eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden.¹ Het bureau-onderzoek is verricht op 14 april 2009 door ir. W.J.F. Thijs. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.1).²

1.2 Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie ligt in de oksel van de Nerhoven en de Langenbergseweg. De ligging van het plangebied staat weergegeven in afb. 1. Op de onderzoekslocatie is een tankstation met toegangswegen aanwezig. Het overige deel is in gebruik als plantsoen en akker. De maaiveldhoogte van de onderzoekslocatie ligt momenteel rond 10,4 m +NAP.³ De oppervlakte van de gehele onderzoekslocatie bedraagt circa 585 m².

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

Op de onderzoekslocatie wordt in de toekomst een autowasinstallatie gerealiseerd (zie afb. 3 en 4). De autowasinstallatie zal bestaan uit zeven verschillende wasboxen. De vloer van de verschillende wasboxen wordt voorzien van een afvoergoot die wordt aangesloten op de slib- en olieafscheider die reeds aanwezig is ten behoeve van het tankstation. De nieuwbouw heeft een oppervlakte van circa 225 m². De bodemverstoring zal bestaan uit de fundering van de palen voor de afscheidingsschotten van de wasboxen en de nieuw aan te leggen rioleringen. De wasboxen zullen worden voorzien van een vloeistofdichte vloer. Ook hiervoor zal waarschijnlijk een deel van de onderliggende bodem worden ontgraven.

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig (kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor

¹In werking getreden op 1 september 2007.

²De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

³www.ahn.nl.

het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

1.5 Werkwijze

Voor het bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële bewoonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis2, de online archeologische database van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de Cultuurhistorische kaart van de provincie Noord-Brabant. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden.

2 Resultaten bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

De onderzoekslocatie is gelegen in het centrale Noord-Brabantse deel van het Zuid-Nederlandse zandgebied. In dit deel van Nederland komen relatief ondiep in de ondergrond de vroegpleistocene afzettingen van de Formatie van Sterksel voor (Teunissen van Manen 1985). Dit zijn lokaal-terrestrische afzettingen van fluviatiele, maar ook eolische oorsprong. In het laatste glaciaal, het Weichselien (11 – 10 ka BP)⁴ werden op de onderzoekslocatie fluvioperiglaciale sedimenten van de Formatie van Boxtel afgezet. Dit zijn sedimenten van lokale oorsprong die onder zeer koude omstandigheden door wind, water en hellingprocessen zijn afgezet. Gedurende het Laat-Glaciaal (13 – 10 ka BP) werden de eolische dekzanden afgezet. Deze vormen binnen de Formatie van Boxtel het Laagpakket van Wierden (Berendsen 2004, De Mulder et al. 2003). Gedurende het Holoceen (vanaf ca. 10.000 jaar geleden) konden zich in dit pakket pleistocene afzettingen bodems ontwikkelen. Door het grove en arme moedermateriaal bestonden deze bodems op de hogere droge gronden voornamelijk uit haarpodzolgronden. In de lagere delen van het landschap werden door hoge grondwaterstanden voornamelijk veldpodzolgronden, vlakvaaggronden, beek- en gooreerdgronden gevormd.

Vanaf de Late Middeleeuwen nam de bevolkingsdruk toe. Zoals overal op de zandgronden werd ook hier het potstal-systeem geïntroduceerd om voldoende op-

⁴BP: before present, jaren voor heden, waarbij 1950 als referentiejaar geldt.

brengrst van het land te garanderen. Hierbij werden de landbouwgronden, gelegen rondom de dorpen op de overgang van de hoge naar de lage terreindelen, bemest met plaggen en schapenmest uit de potstal. Deze plaggen waren afkomstig uit van de hoge, droge gronden, die men ook gebruikte voor het weiden van de schapen. Door menselijke activiteit trad degradatie van de bos- en heidegronden op, waardoor uitgestrekte heidevelden en stuifzanden ontstonden, de zogenaamde woeste gronden. Deze stuifzanden behoren tot de Formatie van Boxtel (Laagpakket van Kootwijk) (Berendsen 2005). Het potstal-systeem werd toegepast tot de introductie van kunstmest halverwege de 19e eeuw. Door eeuwenlange bemesting met plaggen ontstonden rond de dorpen zogenaamde esdekken: dikke humusrijke pakketten, die op de bodemkaart worden aangeduid als enkeerdgronden. Na de introductie van kunstmest werden de woeste gronden ontgonnen.

De onderzoekslocatie ligt op een glooiing van het beekdalzijde (3H11) van het dal van de Groote Leij (afb. 5). De Groote Leij heeft zich ingesneden in de terraswelingen (3L12) behorend tot de Formatie van Stramproy. Ten noorden van de onderzoekslocatie zijn deze terraswulingsafzettingen afgedekt door dekzand (2M20a). Ten oosten van de onderzoekslocatie in het gebied de Nerhovensche bossen komen lage landduinen voor (4L8). Deze zijn waarschijnlijk ontstaan door bodemdegradatie als gevolg van strooiselroof en houtkap in de Late Middeleeuwen. Volgens de bodemkaart (zie afb. 6) zijn ten noordoosten van Gilze hoge zwarte enkeerdgronden (zEZ21) aanwezig. Hoge zwarte enkeerdgronden zijn gronden met een zwarte minerale bovengrond van minimaal 0,5 m (De Bakker & Schelling 1989). Deze gronden komen ook op de onderzoeklocatie voor. Ten oosten van de onderzoekslocatie zijn in het gebied met lage landduinen duinvaaggronden aanwezig (Zd21). In het beekdal van de Groote Leij komen voornamelijk veldpodzolgronden en bekeerdgronden voor (Hn21 en pZg23).

2.2 Bekende archeologische waarden

De onderzoekslocatie heeft op de IKAW (afb. 7) grotendeels een middelhoge verwachtingswaarde. Alleen het uiterste noordelijk deel heeft een hoge verwachtingswaarde. Op de Cultuurhistorische kaart van de provincie Noord-Brabant heeft de gehele onderzoekslocatie een middelhoge tot hoge verwachtingswaarde op archeologische resten en/of sporen. Circa 800 m ten noordoosten van de onderzoekslocatie is een terrein van hoge archeologische waarde aanwezig (monumentnr. 2099). Op het terrein is in 1825 een Merovingische pot gevonden. Op het terrein zijn mogelijk sporen van begraving en/of bewoning uit de Vroege Middeleeuwen aanwezig. Circa 1 km ten zuid-zuidwesten van de onderzoeklocatie zijn tijdens een booronderzoek in 2005 enkele aardewerkfragmenten aangetroffen uit de periode Bronstijd – IJzertijd en Vroege Middeleeuwen – Nieuwe Tijd (waarnemingsnr. 403968). De vondsten wijzen op een nederzettingsterrein. Door de ligging op de flank van een beekdal zal de onderzoekslocatie in de Paleolithicum en Mesolithicum een aantrekkelijke vestigingsplaats zijn geweest voor jager/verzamelaars. In deze tijd leefde men voornamelijk van de visvangst, jacht en het verzamelen van planten. In overgangszones van nat naar droog zoals de flanken van beekdalen komen op korte afstand veel vegetatietypes voor. Ook is water voldoende voorhanden. Door de topografisch hogere ligging was men ook veilig voor overstromingen van de beek.

Vanaf het Neolithicum begon de mens akkergewassen te verbouwen. Omdat men in deze tijd nog niet de beschikking had over voldoende mest worden voornamelijk akkers aangelegd op plekken waar de bodem van nature voldoende vruchtbaarheid had en ook met name waar de bodem voldoende ontwaterd was. Dit waren veelal de topografisch hogere plekken in het landschap zoals dekzandruggen. De andere primaire levensvoorwaarden zoals deze in het Paleolithicum en Mesolithicum hadden bestaan (water en veiligheid) bleven in deze tijd ook nog van invloed op de locatiekeuze voor een nederzetting.

2.3 Historische situatie

De historische ontwikkeling van het Midden- en Oost-Brabantse zandlandschap gedurende de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd is bestudeerd door De Bont (1993). In de Romeinse Tijd vond bewoning plaats in de beekdalen, op de overgang van de hogere naar de lagere gronden. Na de Romeinse Tijd nam de bevolking sterk af en daarmee ook het areaal cultuurlandschap, dat ten dele weer bebost raakte. In de Merovingische en Karolingische periode (600–1000) nam de bevolking weer toe en werden de hooggelegen dekzandruggen in gebruik genomen. De nederzettingen met de oudste kerken vinden we op de hoogste delen van het landschap. Gilze is voor een relatief groot deel wat hoog gelegen, waardoor hier meerdere bewoningskernen konden ontstaan (De Bont 1993)

In de zelfde periode werden landerijen door Frankische edelen overgedragen aan kerkelijke instellingen, met name kloosters. Op deze landerijen werden, voor zo ver niet reeds aanwezig, kerken gebouwd, waar omheen nederzettingen konden ontstaan. In de 11e tot 13e eeuw vond in een aantal gevallen verplaatsing van de nederzettingen plaats van de hooggelegen dekzandruggen naar de minder hooggelegen overgang van dekzandrug naar beekdal. Kerken bleven vaak nog wel op hun oorspronkelijke locatie bestaan, waardoor het typische verschijsel onstond van alleenstaande kerken te midden van akkercomplexen. Rondom deze kerken zijn dus nederzettingenresten uit de Vroege Middeleeuwen te verwachten. Veel van deze vrijstaande kerken zijn in de loop van de 19e eeuw verdwenen. Kenmerkend is ook dat waar deze kerken stonden vaak moderpodzolen in de ondergrond aanwezig zijn. Onder de esdekken zijn dus restanten van de vroegmiddeleeuwse nederzettingen te verwachten. Vanaf de Late Middeleeuwen nam de bevolkingsdruk in Nederland sterk toe en ontstond er een sterke toename in de vraag naar landbouwgrond. Door deze toegenomen vraag werden nieuwe stukken grond ontgonnen. Hierdoor werd steeds een groter deel van de woeste gronden ontgonnen. In de Nieuwe Tijd gingen deze voortschrijdende ontginningen door. In de 20e eeuw werden op grote schaal woeste gronden ontgonnen door de uitvinding van kunstmest. Hierdoor konden zelfs marginale gronden voor de landbouw geschikt worden gemaakt. Ook verviel hierdoor de weide- en strooiselfunctie van de woeste gronden voor het potstalsysteem.

Het dorp Gilze wordt voor het eerst genoemd in een stichtbrief in het jaar 992 (Van der Aa 1839–1851). Op de kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw is te zien dat over de onderzoekslocatie een weg loopt (afb. 8). Op een historische kaart is deze weg nog steeds aanwezig (afb. 9). Bij de aanleg van de A58 aan het eind van de jaren '60 van de 20e eeuw is ook de weg ten noorden en oosten

van de onderzoekslocatie opnieuw aangelegd.⁵ De weg Nerhoven is hierbij enkele tientallen meters verschoven naar het noorden. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat de weg in de 19e en het begin van de 20e eeuw over de onderzoekslocatie heeft gelopen. Mogelijk is bij de aanleg en sloop van de oude weg het bodemarchief reeds verstoord geraakt.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

De onderzoekslocatie ligt in het pleistocene zandgebied van Midden-Brabant op de flank van het beekdal van de Grootte Leij. Door de ligging op deze landschappelijke overgang van hoge terraswelvingsafzettingen naar een laag beekdal heeft de onderzoekslocatie een hoge trefkans op archeologische resten van kampementen van jager-verzamelaars uit de periode Paleolithicum – Mesolithicum. De trefkans zal door de hoge grondwaterstand voornamelijk betrekking hebben op anorganische resten zoals vuursteen, verbrand bot, houtskool en wellicht ook metaal. Het complextype en de omvang kunnen niet nader worden gespecificeerd. De onderzoekslocatie heeft eveneens een middelhoge tot hoge trefkans op sporen van landbouwers uit de periode Neolithicum – Nieuwe Tijd. Uit deze periode kunnen naast de eerder genoemde archeologische resten ook aardewerk worden verwacht. Ook hier kan het complextype en de omvang nog niet nader worden gespecificeerd. Op de onderzoekslocatie zijn enkeerdgronden aanwezig. Dit esdek is waarschijnlijk ontstaan vanaf de Late Middeleeuwen. In het esdek kunnen verploegde resten worden aangetroffen uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd. Onder het esdek kunnen ook sporen uit eerdere perioden worden aangetroffen. Uit het historische kaartmateriaal kan worden opgemaakt dat er waarschijnlijk een weg over de onderzoekslocatie heeft gelopen. Deze is bij de aanleg van de aansluiting op de A58 ten zuiden van de onderzoekslocatie enkele tientallen meters naar het noorden verlegd. Het Actueel Hooftbestand Nederland (AHN) laat mogelijk een restant van deze weg zien over het centrale deel van de onderzoekslocatie. De onderzoekslocatie is buiten de weg waarschijnlijk nooit bebouwd geweest.

3 Samenvatting en conclusie

De onderzoekslocatie ligt op de flank van het beekdal van de Grootte Leij. Op de onderzoekslocatie zijn hoge zwarte enkeerdgronden aanwezig. De onderzoekslocatie heeft een middelhoge tot hoge trefkans op archeologische sporen van jager-verzamelaars uit de periode Paleolithicum – Mesolithicum. Ook heeft de onderzoekslocatie een middelhoge tot hoge trefkans op archeologica van landbouwers uit de periode Neolithicum – Nieuwe Tijd. Het bodemarchief is mogelijk in het verleden vergraven geraakt door de aanleg en sloop van een weg over de onderzoekslocatie. Deze weg is in de 20e eeuw enkele tientallen meters verplaatst naar het noorden. Of het bodemarchief door deze ingreep volledig vergraven is geraakt valt op basis van het bureau-onderzoek niet te zeggen. Een vervolgonderzoek is noodzakelijk om dit vast te stellen.

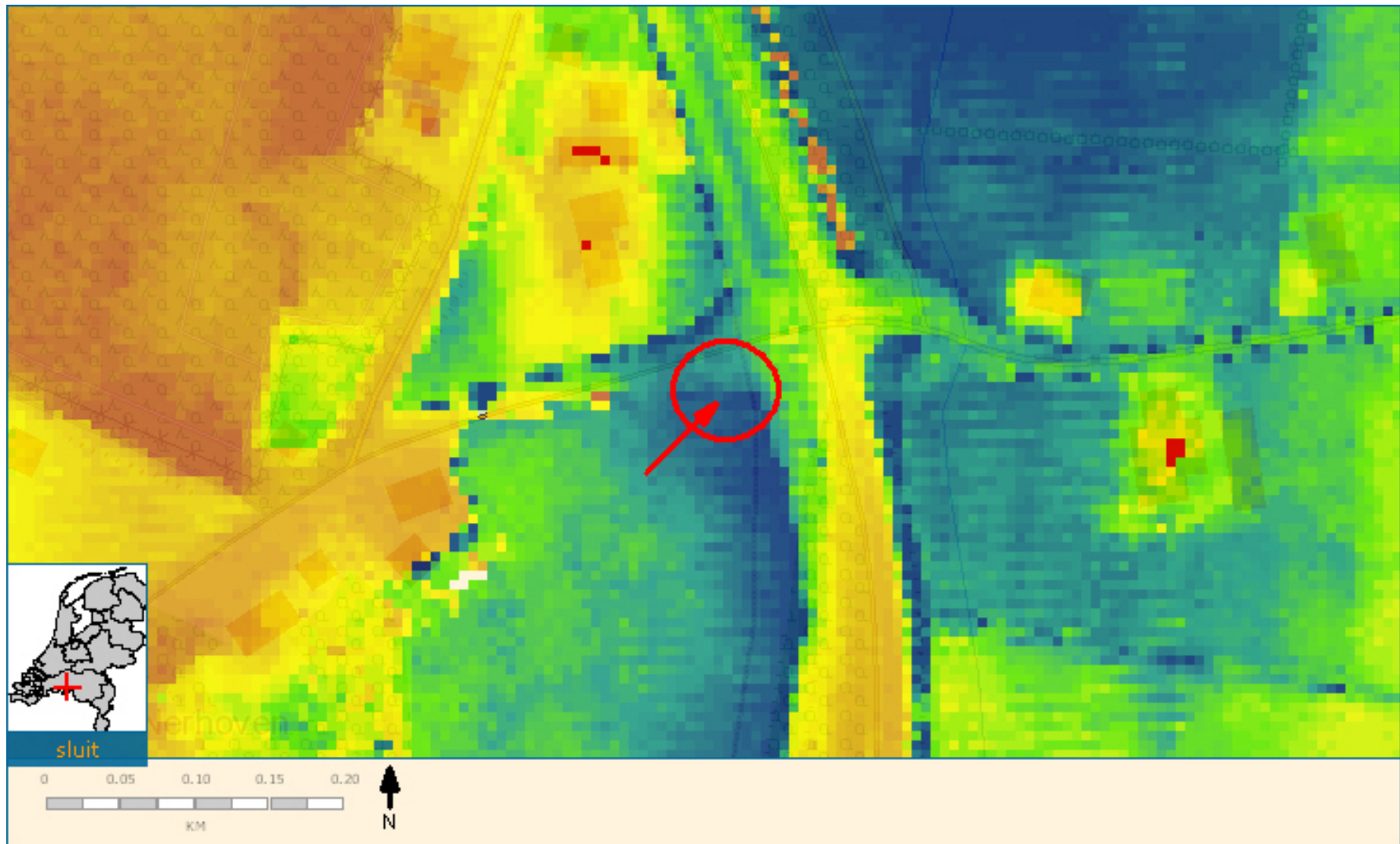
⁵Opstelling 14-12-1971; bron www.autosnelwegen.nl.

4 Aanbeveling

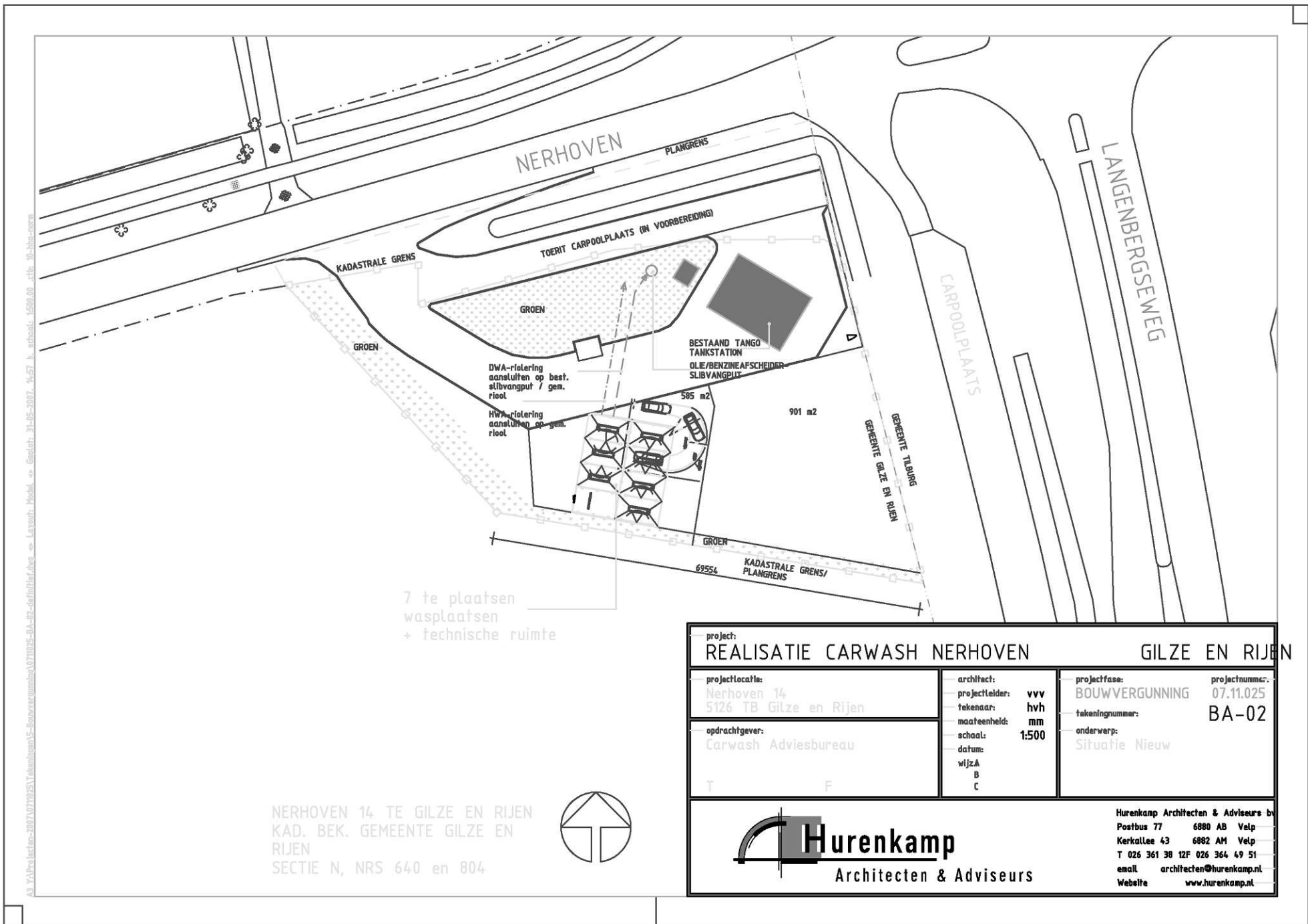
Op basis van het bureau-onderzoek wordt geconcludeerd dat een vervolgonderzoek noodzakelijk is. Dit onderzoek zou eigenlijk moeten worden uitgevoerd in de vorm van een proefsleuvenonderzoek (IVO-P) omdat er geen fysieke belemmeringen zijn om dit onderzoek uit te voeren. Gezien de geringe oppervlak van de toekomstige ontwikkeling wordt echter geadviseerd om dit onderzoek uit te voeren in de vorm van een karterend booronderzoek. Met dit onderzoek kan worden vastgesteld of er sprake is van verstoring door de voormalige weg en of dat er mogelijk archeologische waarden aanwezig kunnen zijn. Het bevoegd gezag, de gemeente Gilze en Rijen, bepaalt of dit vervolgonderzoek daadwerkelijk moet plaatsvinden. Ook bepalen zij de aard en omvang van het vervolgonderzoek.

Literatuur

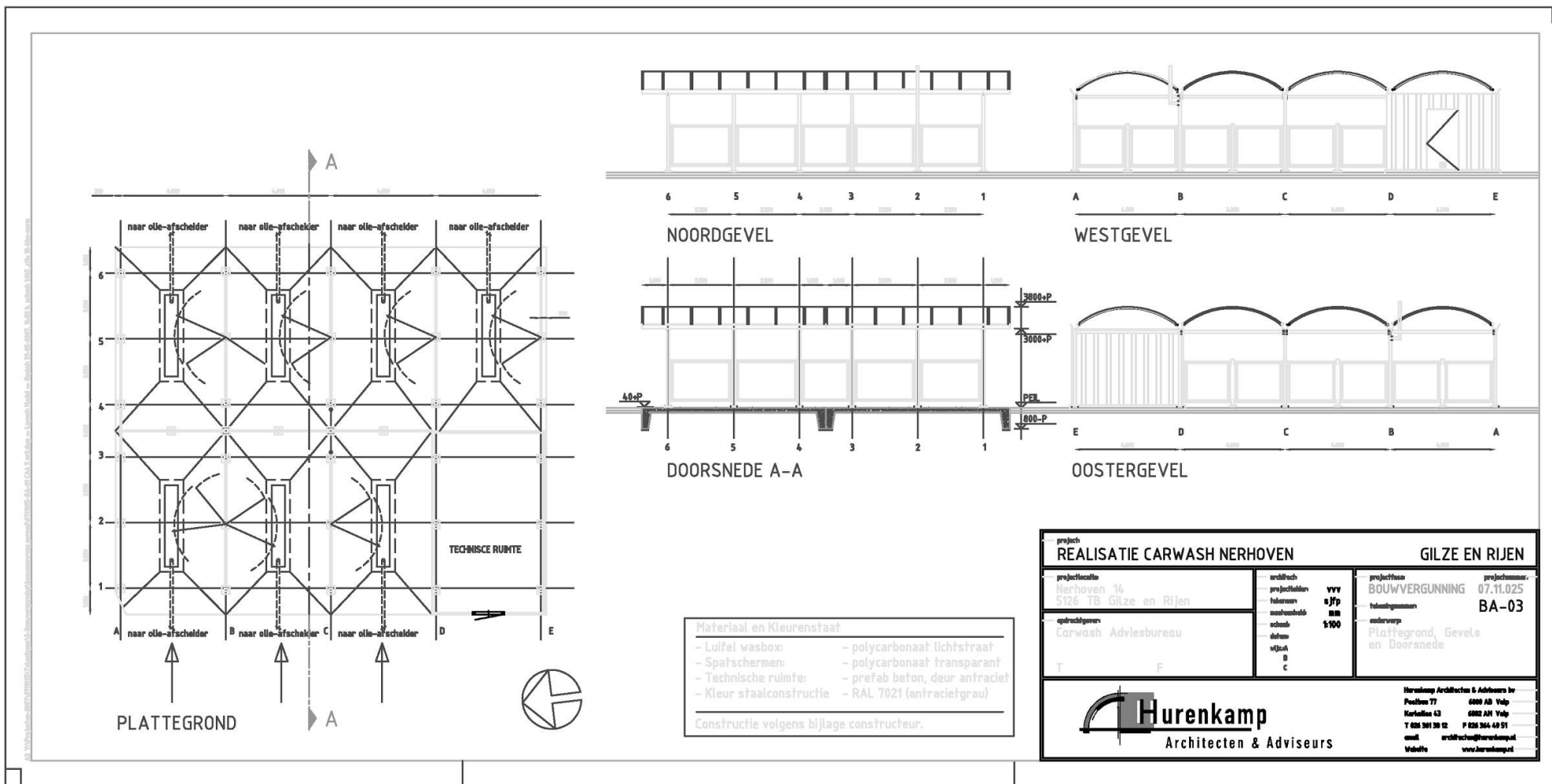
- Aa, A.J. van der, 1839–1851. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A.J. van der Aa, onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden*. Gorinchem.
- Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland; de hogere niveaus*. Wageningen.
- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). Vierde, geheel herziene druk.
- Berendsen, H.J.A., 2005. *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. Assen.
- Bont, Chr. de, 1993. '...Al het merkwaardige in bonte afwisseling...' *Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant*. Waalre (Bijdragen tot de studie van het Brabants heem 36).
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Mulder, E.J.F. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Utrecht.
- Teunissen van Manen, T.C., 1985. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 50 Oost Tilburg en 51 West Eindhoven*. Wageningen.

Afbeelding 2 Maaielveldhoogte van het plangebied (rood omlijnd). Over het centrale deel van de onderzoekslocatie loopt een laagte (donkerblauw) van oost naar west (aangegeven met een rode pijl). Mogelijk betreft het hier een restant van de weg die in het verleden over de onderzoekslocatie heeft gelopen. Bron: www.ahn.nl.

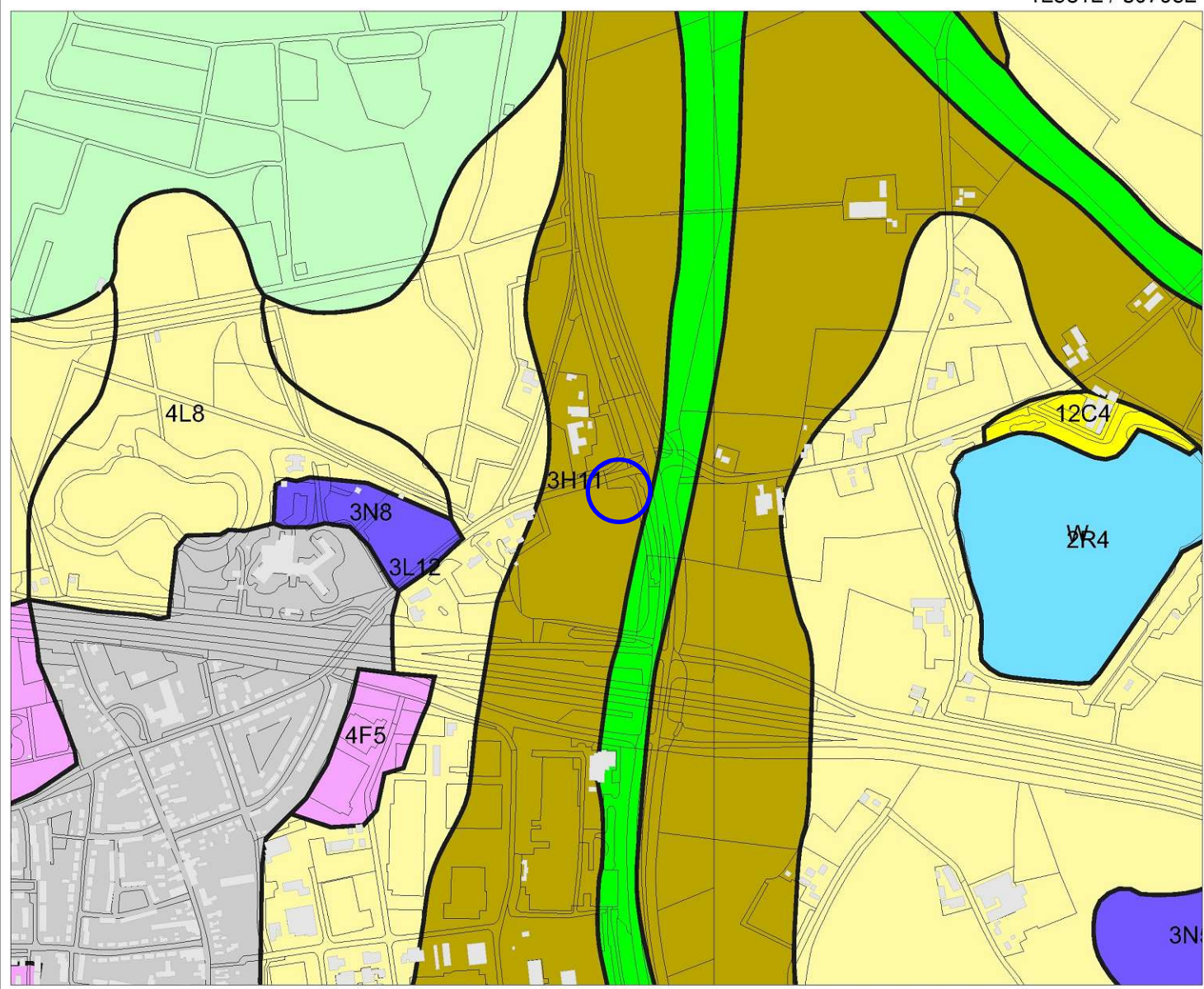

Afbeelding 3 Situering van de nieuwbouw op de onderzoekslocatie. Bron: Hurenkamp Architecten en Adviseurs.

Afbeelding 4 funderingsplan en omvang van de nieuwbouw op de onderzoekslocatie. Bron: Hurenkamp Architecten en Adviseurs.

125812 / 397052

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)
- GEOMORFOLOGIE ((c)Alterra)**
 - Wanden
 - Hoge heuvels en ruggen
 - Terpen
 - Hoge duinen
 - Plateaus
 - Terrassen
 - Plateau-achtige vormen
 - Waaivormige glooiingen
 - Niet-waaivormige glooiingen
 - Lage ruggen en heuvels
 - Welvingen
 - Vlakten
 - Laagten
 - Ondiepe dalen
 - Matig diepe dalen
 - Diepe dalen
 - Water
 - Bebouwing
 - Overig (Dijken etc)

Archis2

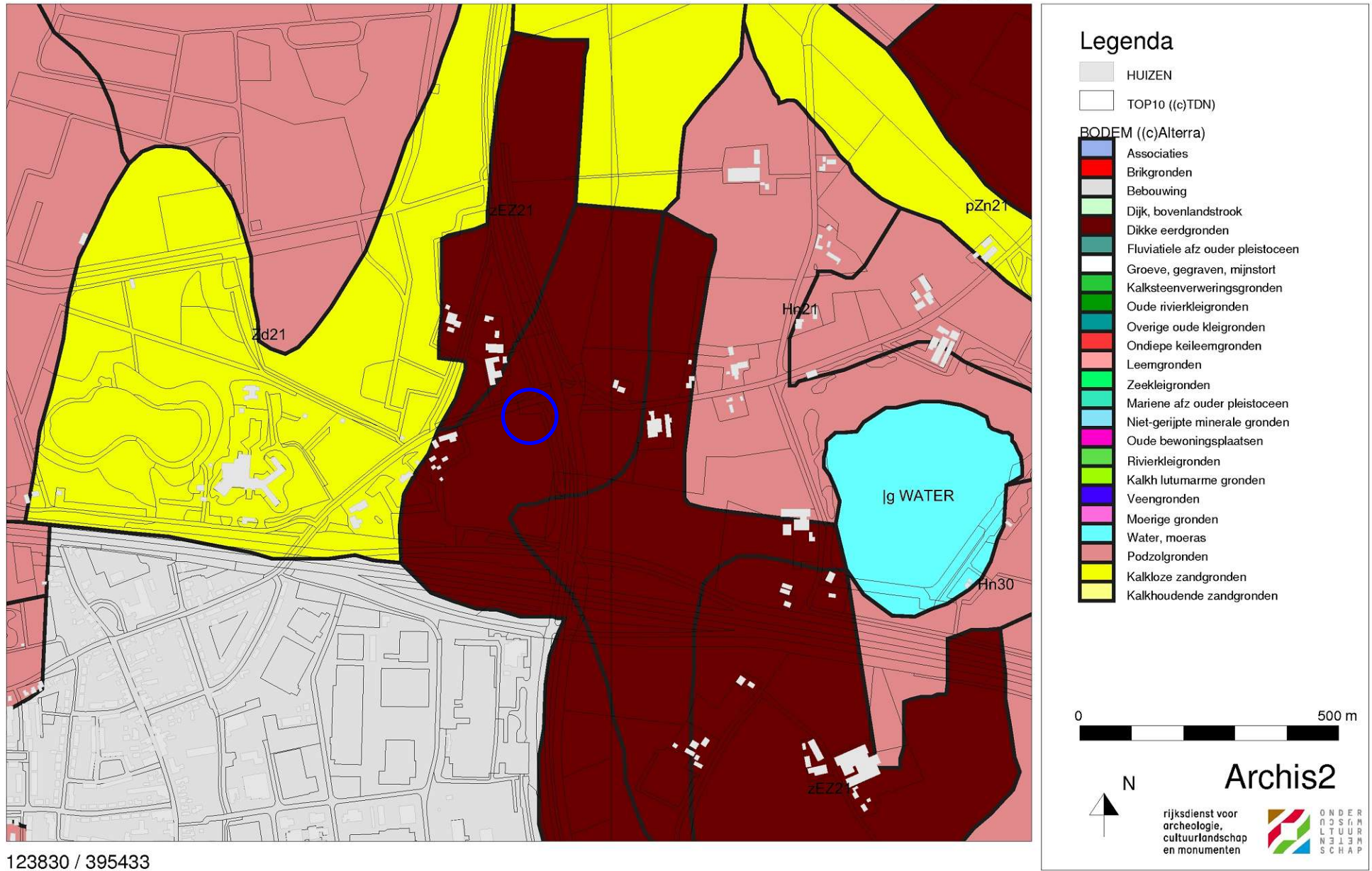
rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

123830 / 395433

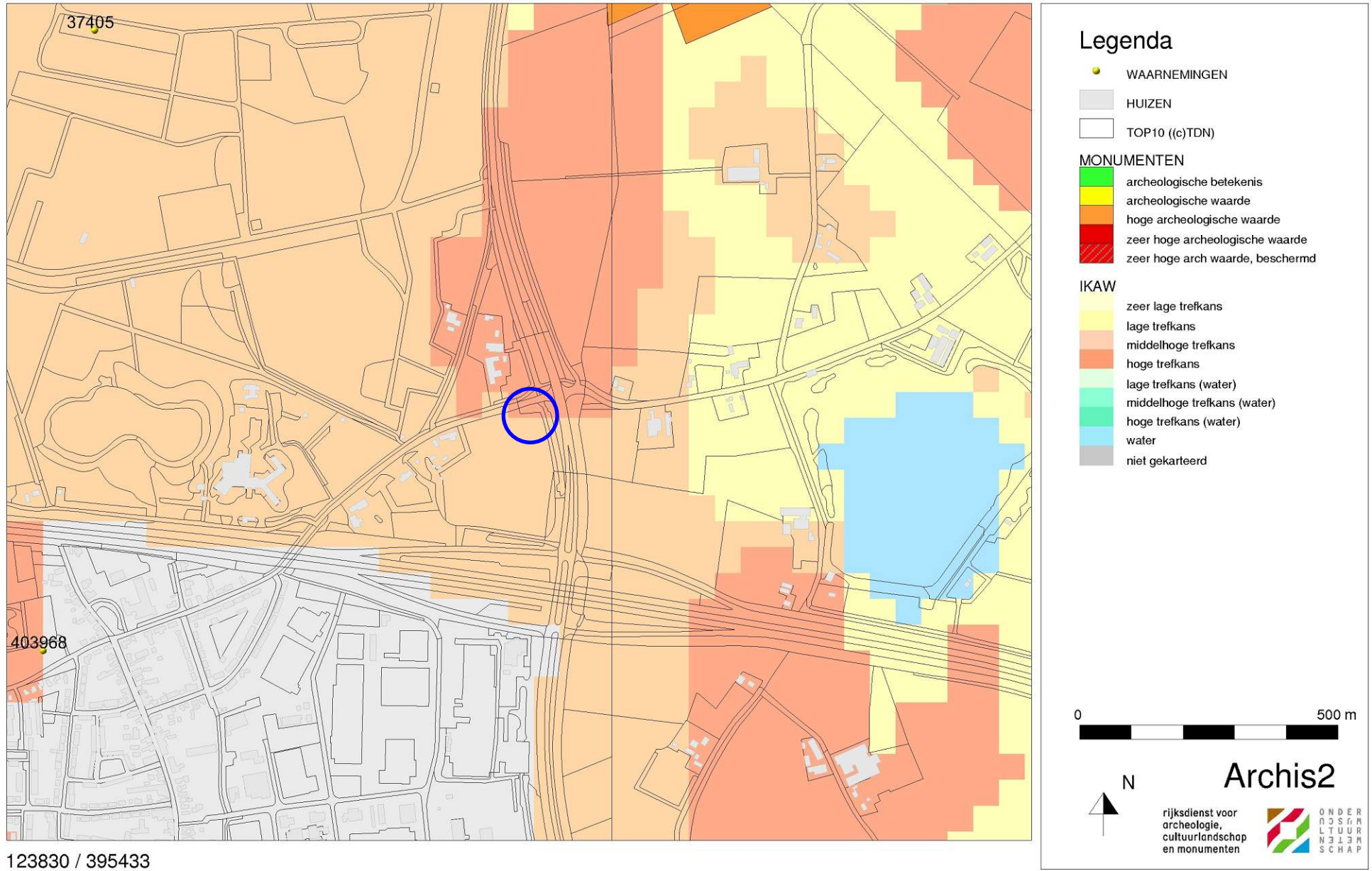
Afbeelding 5 Geomorfologische kaart van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

125812 / 397052

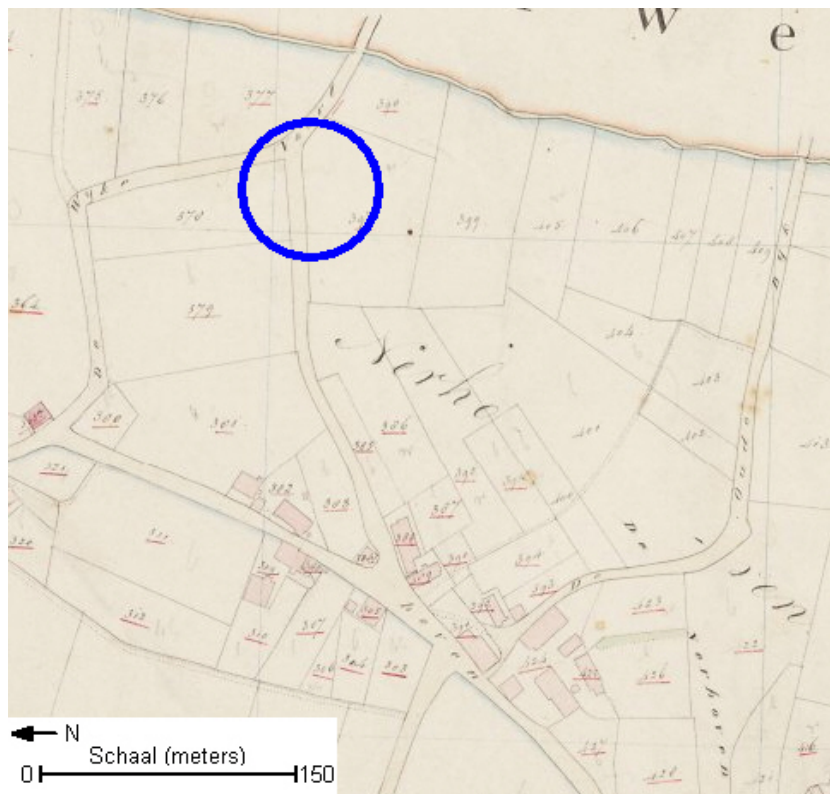

Afbeelding 6 Bodemkaart van de onderzoekslocatie (rood omlind) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

125812 / 397052

Afbeelding 7 Archeologische waarden op de onderzoekslocatie en in de omgeving (blauw omljnd). Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

Afbeelding 8 Een deel van de onderzoekslocatie (blauw omcirkeld) op een kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw. Bron: www.watwaswaar.nl.

Afbeelding 9 De onderzoekslocatie (blauw omcirkeld) op topografische kaart uit het begin van de 20e eeuw. Bron: www.kich.nl.

